

A. V. SZUPERANSZKAJA--A. V. SZUSZLOVA, Szovremennije russzkije familii. Moszkva, 1981. 176 lap

A két ismert névkutató új, érdekes könyvét jelentette meg a Nauka Kiadó. A családnév mint a háromelemű orosz névformának /keresztnev, apai név, családnév/ a nyilvántartások számára legfontosabb eleme már régen magára vonta a nyelvtudósok /A. A. Reformatszkiy, Zs. I. Zinyin, H. A. Baszkakov/ figyelmét. Az orosz családnevek történetéről és mai rendszeréről szóló monográfia fő érdeme éppen az, hogy egyrészt közvetíti a már elért eredményeket, másrészt pedig a már ismertek mellett új módszereket, szempontokat is alkalmaz a családnevek elemzésében.

Mint a könyvnek a családnevek történetével foglalkozó fezetéből megtudhatjuk, a családnév kialakulása és meggyökeresedése évszázadokon keresztül tartó folyamat volt. Már a XIV--XV. századi birtokösszeírások tartalmaztak olyan jellegű neveket, amelyek a személynév mellett álltak és esetleg öröklődtek is, pl. Fjodor Kolesznyica /'hintó'/, Jonka Liszica /'róka'/. Ennek ellenére még a XVII. századra sem alakult ki Oroszországban egységes szokás a szabadon vándorló papok és nemesek családi hovatartozást is jelölő megnevezésére. Csak a XVII--XIX. században indult meg a városi lakosok körében a családnevek tömeges elterjedése, s a XX. században fejeződött be ez a folyamat.

A családnevek kialakulásának történetében visszatükröződnek Oroszország történelmének sajátos vonásai, osztálytagozódása. A nemesi családok tagjai jóval előbb jutottak családi hovatartozásukat is jelző családnevekhez, mint a földhözköttött jobbágyok. Ennek nyilván az örökösödéssel kapcsolatos problémák elkerülése volt az oka. Az 1555-ös Goszudarev rodoszlovec az egyes nemesi családok története alapján állította össze a

nemesi családok genealógiáját. A XVIII. század végén N. I. Novikov által kiadott Bársonykönyv a nemesi családok eredettörténetének még gazdagabb gyűjteményét tartalmazza, így a névkutató számára különösen értékes lelőhelynek bizonyul. Érdekes összehasonlításra adnak alkalmat a nemesi családok saját névmagyarázatai és a nyelvészetileg bizonyított etimológiák összehasonlítása. Szociálpszichológiailag jól magyarázható tény, hogy a nemesi családok igyekeztek jól hangzó magyarázatot találni általuk "közönségesnek" érzett orosz eredetű nevükhöz. A Besztuzsev család például nevét tévesen az angolból magyarázza, nem ismeri el a 'szégyentelen' jelentésű orosz melléknévből /bessztizsnij/ való származását. Tévesen származtatta M. Ju. Lermontov is saját családnevét a spanyolból. Pedig a cári archívumban, ahova a költőt nem engedték be, őriztek néhány dokumentumot a család skót eredetéről. A kutatók nemrég romantikus regényírók fantáziáján is túltevő tényeket tártak fel: Lermontov késői leszármazottja egy Lermont nevű XII. századi skót bárdnak. A költő egyik őse 1613-ban lépett a cár szolgálatába, a család így eloroszosodott. A skót bárd másik leszármazottja pedig a nagy angol romantikus költő, Byron őse volt. Így az utóbbi évek kutatásai alapján már mondhatjuk, hogy Byron és Lermontov között nemcsak szellemi, hanem, ha távoli is, de igazi rokonság is fennállott.

A nemesekkel és a városlakókkal ellentétben a parasztok viszonylag későn jutottak öröklődő családnévhez. Az évszázadokig helyhez kötött falusiak között voltak, akik csak az 1897-es nagy népszámláláskor kaptak családnévet. A huszadik század huszas, harmincas éveiben az addig csak apai nevet és személynevet viselő emberek ezrei választottak maguknak családnévet. Ezek a választások önkényesek voltak és jól tükrözték az akkori idők hangulatát. Ekkor születtek a Pjatyiletkin /'ötéves tervi'/, Pervomajszkij /'május elseji'/, Kraszno-flotszkij /'vörös flottai'/, Orgyenonoszcev /'kitüntetést viselő'/ családnévek.

Az orosz névanyag összetételének vizsgálata is érdekes eredményeket mutat. A szerzők véleménye szerint a jelenlegi névállománynak mintegy fele személynévből képzett alak. A körülbelül 900 férfinevet és 300 női nevet tartalmazó pravoszláv kalendárium anyagából a hagyományos patronimikus képzőkkel /-ov, -ev, -in/ alkotott nevek sokszor megőrizték a keresztnév különféle változatait. Így a Koszma kanonikus formájából képzett Koszmin mellett megtaláljuk a népies alakból származó Kuzmint, a rövidült, illetőleg becézett változathoz képzett Kuzint és Kuzmenyát is.

Az orosz családnevek gyakorisági megoszlását a könyv B. O. Unbegaun felmérése alapján táblázatban szemlélteti. Bár az adatok meglehetősen régiek, egy 1910-es pétervári felméréséből származnak, a személynévi eredetű családnevek aránya aligha változott lényegesen az elmúlt évtizedek alatt. A személynévi eredetű családnevek között a leggyakoribbak az Ivanov, Vasziljev, Petrov. A közsói eredetűek között a Szmirnov, Szokolov és Popov vezet. Érdekes a képzők megoszlása is. A nagyon gyakori -ov, -ev és -in képzős nevek mögött a száz leggyakoribb családnév listáján a 86. helyre szorul vissza a ritkább képzőt tartalmazó Pokrovszkij.

A szerzők különös figyelmet fordítanak vizsgálatukban a ritkán előforduló, képzőtlen családnevekre. Az általuk gyűjtött hatezer adatból a közsói eredetűeket a szemantikai mezőkhöz tartozás alapján csoportosítják. Megállapítják, hogy ezek közül a leggyakoribbak a foglalkozásra, rangra, általában az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyére utaló nevek. Ilyenek a Vityaz /'vitéz'/, Kazak /'kozák'/, Koldun /'varázsló'/.

Ezt követik gyakoriságban az ember külső, belső tulajdonságaira utaló elnevezések, a munkaeszközök nevei, növény- és állatnevek. Nagyon ritkák a betegségre utalók, pl. Gripp /'influenza'/, Kasel /'köhögés'/, a közlekedési eszközök és zeneszerszámok elnevezése, pl. Kareta /'hintó'/, Poezd /'vonat'/, Baraban /'dob'/.

Érdekes megfigyeléseket olvashatunk az orosz családnevek hangsúlyviszonyait tárgyaló fejezetben. Megtudhatjuk például, hogy a leggyakoribb orosz családnevek egyike, az Ivanov hangsváltozása milyen szociolingvisztikailag jól elemezhető jelenséghez vezetett. A múlt századi ejtés szerint a hangsúly a második szótagon volt. Ez az ejtés megőrződött pl. Csehov darabjának címében. A huszadik században elterjedt a harmadik szótag hangsúlyozása. A két forma között társadalmilag is jól értékelhető használati különbség fejlődött ki. A könyv V. Szajanovot idézi: "De hisz nálunk az Ivanovok és a Bikovok külön nevek. Vegyük csak a hadsereget: aki katona, feltétlenül Ivanóv [A hangsúly helyét ékezetrel jelölöm. H. Á.], aki pedig tiszt, legyen akár tizedrangú is, mégis Ivánov. A Bikovval ugyanez a helyzet. A sorkatona Bikóv, az ezredes vagy főhadnagy pedig föltétlenül Bíkov."

Szuperanszkaja és Szuszlova könyvét a benne közölt nagy tényanyag, a módszertani igényesség és változatosság, a bibliográfiai hivatkozások gazdagsága hasznos és érdekes olvasmánnyá teszik nemcsak a névtan művelői, hanem a nyelvtudomány más területeinek kutatói számára is.

HUSZÁR ÁGNES

L'UDOVIT NOVÁK, K najstarsim dejinám slovenského jazyka
Bratislava 1980., 352 lap

1. Ismeretes, hogy a jövevényszavak támpontokat nyújthatnak az átadó és átvevő nyelv számára egyaránt. A magyar nyelv hangtörténetének, elsősorban a magánhangzók történetének kidolgozásában fontos szerep jutott a jövevényszavak /közöttük a szláv elemek/ nyújtotta tanulságoknak. A magyar nyelv szláv eredetű, orrhangúakat tükröztető szavai /abroncs, galamb, péntek, rend, menta stb./ kapcsán a szlavisztika atyja,